

ban, ezek elterjedése, a német haderőkben való betagolódás, a XIV—XVIII. századi fejlődés, az önálló fegyvernemmé alakulás, a XIX—XX. századi továbbfejlődés, mai eszközök, típus szerinti áttekintés az NDK Nemzeti Néphadseregében és az NSZK Szövetségi Véderájában rendszeresítettekről. A rendkívül világos szöveg megértését még 11 tábla 67 képe is segíti. A címszavak egységes szerkezeti felépítése nagyban megkönnyíti a csupán egyetlen adatot kereső kutató vagy csupán érdeklődő dolgát. Az élvezetes stílusú szöveg azonban bizonyára sok alkalmi használót arra fog ösztönözni, hogy ismeretei bővítésére az egész címszót elolvassa, sőt talán még arra is, hogy tovább lapozgatva, egyéni érdeklődésének megfelelően továbbiakat is áttanulmányozzon.

Ha magyar olvasóról van szó, akkor nagy örömmel fogja lapozgatás közben azt tapasztalni, hogy nemcsak a *huszár* vagy *Magyar Néphadsereg* címszóval találkozik, hanem ismerős címszavakban még sokkal több magyar

vonatkozással. A múltban oly gyakori porosz—osztrák, illetve német—osztrák háborúk a legfontosabb eseményeket tárgyaló külön címszavakkal ugyanis bőséges terjedelemben szerepelnek e munka lapjain. Az egyszerűség kedvéért pedig csupán osztráknak nevezett hadakban, amelyek valójában császári—királyiak voltak, mindenkor jelentős számban szerepeltek magyarok is, így ezek a címszavak róluk is szólnak, rájuk is vonatkozó adatokat, tényeket tartalmaznak.

Amikor tehát őszinte örömmel üdvözljük az NDK testvérintézményének közelmúltban megszületett, feltétlenül széles körben figyelemreméltó vállalkozását, ezt a rendszerezett ismereteket közlő művet, a benne szereplő német, egyetemes és magyar vonatkozású hadtörténelmi tények, adatok fontosságára tekintettel, azonnal határozottan ajánljuk is ismeretei elmélyítésére a hadtörténelem iránt érdeklődő és németül tudó minden magyar figyelmébe.

Zachar József

MAURICE KEEN

CHIVALRY

(Yale University Press, New Haven — London, 1984. 303 o.)

A szerzőnek, aki már sok értékes tanulmányt publikált a lovagságról, sikerült a témáról minden igényt kielégítő monográfiát írnia.

Meghatározása szerint a lovag olyan előkelő társadalmi helyzetű, rendszerint nemesi származású ember, aki képes magát hadi lóval és nehézlovas fegyverzettel felszerelni, s akit lovaggá avattak. A lovagság etikájában harcias, arisztokratikus és keresztény elemek olvadnak egybe.

A monográfiában az ideológiatörténeti és művelődéstörténeti fejtegetések a legbővebbek, de hadtörténelmi téren is sokat tanulhatunk a szerző érdekes előadásából.

Megállapítja, hogy bár a kengyel feltalálása már a VIII. század óta megnövelte Nyugat-Európában a lovasság fontosságát, mégis csak a XI. században fejlődött odáig a lovasság harceljárása, hogy a lándzsás nehézlovasok lovasrohama döntötte el a csaták kimenetelét. Egyes szerzők nézetével szemben úgy véli, hogy ez semmi esetre sem fejlődött ki 1000 előtt, inkább csak a XI. század végére.

A lándzsát a lovas négyféle módon használhatja: 1. Súlypontjánál megragadva szúr vele, úgy hogy a lándzsa *feljebb* van a harcos vállánál. 2. Súlypontjánál megragadva szúr vele úgy, hogy a lándzsa *feljebb* van a harcos vállánál. 3. Dobja a lándzsát. E három használati formához *könnyű lándzsa* (dárda, gerely)

a megfelelő. A negyedik módszer az új: a lándzsát hónalj alá fogják, s az egész test, sőt az ügétő ló súlyát kihasználva döfnek vele. Ez utóbbi módszerhez kengyel, megfelelő formájú, a hátat megtámasztó nyereg és *nehéz lándzsa* (kopja) szükséges. Pilyenkor a lándzsát a súlypontnál *hátrább* kell megragadni. A képes ábrázolások szerint e harceljárás elterjedésében a XI. század második fele a döntő periódus.

A IX—X. századi ábrázolásokon a lándzsát még az első három módon használják. Egy-két XI. századi ábrázoláson azonban már a negyedik módszert láthatjuk, így az 1080-ban keletkezett admonti bibliában és főként a szintén 1080 táján készült Bayeux-i kárpiton. Ez utóbbin a lovasok mind a négyféle módon használják a lándzsát. Három lovagnak, kik lándzsájukat a negyedik módon használják, a többiekénél nehezebb lándzsája van. Ezen zászlócska (pennon) van, ami hajítását lehetetlenné teszi.

Harminc évvel később a negyedik módszer már általánossá válik az ábrázolásokon, így a Bayeux-i kárpit fontos fejlődési szakaszt ragad meg.

A szerző szerint a képes ábrázolások félrevezetők is lehetnek, mert a művészek néha régebbi képeket másolnak, s így, ha kizárólag a képes ábrázolásokból indulnánk ki, a techni-

kai újításokat túlságosan későre datálnánk. Ez esetben viszont az írott források ugyanazt mondják, mint a képek.

Ha két lovas az újfajta lándzsatartással egymásnak rohant, annak vagy a volt a következménye, hogy mindkét lándzsa eltört, vagy az, hogy az egyik lovas lándzsája a másik testébe hatolt. Általában ez esetben is eltört a lándzsa, s a megsebzett lovas leesett a lóról.

A lándzsa újfajta használata ügyességet és gyakorlatot kívánt. Ezért terjednek el a XI. század vége óta a lovagi tornák, melyek ekkor még csoportosak, s lényegük a lándzsa újfajta használatának begyakorlása. A tornák emellett társadalmi-udvari összejövetelek is, noha bennük a kockázat nem kicsi. Elég sokan meghalnak, még többen megsebesülnek a tornáksorán, s a gazdasági kockázat sem csekély: a legyőzött harcos fogságba esett, lovát, fegyverzetét elvesztette és szabadulásáért váltságdíjat kellett fizetnie.

A „miles” szó eredetileg hivatásos harcost jelent, a XI. században azonban már *lovas* harcost. Emellett társadalmi helyzetet is jelöl. Eleinte szerény vagyonú birtokosokat, akik a nagyobb uraktól kapott földeken élnek. Franciaországban a XII. század elején már a nagyurak is „mileseknek” nevezik magukat. E század francia urainak udvarában alakul ki a lovagi divat, életforma és ideológia végleges formája. A lovagok nem feltétlenül műveltek. A kor nagy filozófusát Abélardot apja, a szegény breton lovas, taníttatta írásra.

A lovagi kultúra gyorsan terjedt, főként a normann lovagok hódításai, az Ibér-félszigeti és a szentföldi hadjáratok révén. A német nemesség, melynek alsóbb rétege nem szabad (miniszterialis) eredetű, régeztett marad, de a XII. században már a német nemek is mind „miles”-eknek nevezik magukat — fel egészen a császárig. A nagy német lovagköltők mind miniszterialis eredetiek. A német és spanyol lovagság mintája a francia, de vannak erős helyi hagyományok is. Fontos a lovagság Itáliában is, annak ellenére, hogy itt az arisztokrácia főként városiakó. A XII—XIII. században az itáliai városok vezetői földesurak, s harcaikat lovagi fegyverzetű vazalluscsoportok vívják. 1285-ben Firenzében *Villani* szerint 300 felavatott lovas élt.

Az egyházi befolyás, a keresztes háború eszméje fontos hatást gyakorolt a lovagság ideológiájára, de nem kizárólagosat. A keresztes egyház ideológiájában mindig feszültség volt a zsidó-keresztesy tradíció békés és harcias elemei között, s ez csak a IX—X. századi barbár inváziók során dőlt el a harcias elemek javára. A XI. század végén az egyház már nemcsak megszentelte a háborút, hanem maga igyekezett azt irányítani. A lovagság keresztesy gyökerei sokkal régebbiek a keresztes háborúk koránál, s a lovagi költészetben is kimutathatók (*Chansons de geste*, *Beowulf*, *Heliand*, *Hildebrandslied*). A keresztes eszme ezt csak megerősíti, kiegészíti.

A lovagság ideológiájában alapvetőek maradtak a világi-arisztokratikus vonások. A lovagi-keresztesy morált a szerző szerint a teuton harci erények és az Ótestamentum militáns tradícióinak egyesülése jellemzi.

A szerző részletesen szól a lovaggá avatás szertartásairól, kiemelve, hogy az alap itt világi jellegű, az egyház csak formálja. A lovagság végig független — nem a vallási értékektől, hanem a papi prioritásoktól. A lovaggá ütés sosem rendelte alá a harcos energiát az egyházi szabályoknak és nem vált nyolcadik szentséggé.

A rendkívül érdekesen ismertetett lovagi tornák az egyház tilalma ellenére terjednek, ami szintén azt bizonyítja, hogy a lovagi magatartás és étosz a hivatalos egyházi felfogástól függetlenül fejlődött. Az egyházi tilalom nem véletlenül alakult ki. Volt olyan torna, melyen 80 lovas vesztette életét, részben megfulladtak páncéljukban a nagy hőségben. (Neuss, 1241).

Az egyház, látva, hogy a tornákat betiltani nem képes, 1316-ban megszüntette tilalmukat.

A szerző szerint a tornák szerepe a lovagi kultúra terjesztésében igen nagy volt, sokkal több lovas vett részt a tornákon, mint a keresztes háborúkban, dicsőséget ezeken is lehetett szerezni, s mégis csak veszélytelenebbek voltak. Külön fejezetekben foglalkozik a szerző a lovagság mondáival, a címerekkel, a nemesség eszmevilágával, a címerek, a nemesség és a becsület viszonyával s a XIV—XV. századi világi lovagrendekkel. Rendkívül érdekesen írja le a XIV. század óta erősen átalakult lovagi tornákat és ünnepélyeket, s cáfolja *Huizinga* nézetét, mely szerint a későközépkor lovagságának díszessége, ünnepélyessége hanyatlást jelent.

A későközépkor szerinte nem kevésbé harcias, mint a X—XI. század. A XIV. század második felében kialakult összefüggő lemezpáncél jelentős biztonságot nyújt a loagnak. Előnye, hogy a páncélzat súlya jobban eloszlik a lovas testén, a fényes felületekről lecsúszik a nyíl és a lándzsa hegye; a mozgatható arcrésztű sisak könnyebb, mint a régebbi fazék- vagy csőbőrsisak. De kockázat azért most is volt: a csata végén a páncél súlyától kimerült lovas vereség esetén könnyű zsákmánya lett ellenfelének. A fogságba esés súlyos anyagi kárt jelentett, olykor a család tönkremenését. Voltak, akik kivégeztették foglyaikat: a svájciak, flamand városok, törökök, sőt az Agincourt-i csata után V. Henrik angol király is (mert azt hitte, hogy friss francia sereg kezeledik). A csatákat a hadvezérek azért nem kedvelték, mert igen nagyok voltak a veszteségek, így Poitiers-nél (1356) a francia lovagság 40%-a pusztult el, hasonló veszteségek voltak Courtrai-nál (1302), Cassel-nél (1328), Crécy-nél (1346), Najerá-nál (1367), Tannenberg-nél (1410).

Rendkívül értékes könyvének befejező részében a szerző szól a gyalogság előretöréséről

a XV. század végén. Bár még elevenen él a lovagság, I. Miksa, I. Ferenc még lovag, II. Fülöp még részt vesz lovagi tornákon, ám az 1489-ben Granada ellen felvonuló spanyol seregben 40 000 gyalogos mellett már csak 13 000 lovas van s ezeknek csak kisebb része nehéz fegyverzetű.

A lovagi ideálok bizonyos részének továbbéléséről is ír a szerző — a későbbi nemesség, s az állandó hadseregek tisztikarának körében.

Szerinte a lovagság legfontosabb tizenete a későbbi korok számára a becsület és a személyes integritás követelménye. Mindez a XIX. század végéig hatott az európai társadalom felső rétegeiben. Ezeket a vitathatatlan értékeket azonban, állapítja meg sajnálkozva Maurice Keen, a XX. század már kétségbe vonja.

Borosy András

GEOFFREY PARKER

THE THIRTY YEARS' WAR

(Routledge and Kegan Paul, London, 1984. 340 o.)

A kötet szerzője, a koraujkori történelem professzora, már számos kitűnő munkával hívta fel munkásságára a szakma figyelmét. Különösen spanyol Németalföld történelmével, hadtörténetével, a holland szabadságharcra foglalkozó művei érdemelnek említést (legutóbb: „Spain and the Netherlands 1559—1659, London 1979). Jelen műve érdekes kísérletnek is tekinthető, a történészi team-munka igen jól sikerült alkotásának. Történelem munkatársak bevonására azért volt szükség, mert a kontinentális méretű háború forrás-anya és a rá vonatkozó feldolgozások számtalan nyelven íródtak, miként a levéltári kutatások is Madridtól Koppenhágáig, Prágától Rómáig váltak szükségessé.

A Habsburg-birodalom dinasztikus, vallási és politikai problémáinak és ezek európai hátterének bemutatása jó alapul szolgál a válságjelenségek időrendi nyomonkövetéséhez. A torinói angol követ a politika iránti meglehetősen érzéktelenségét bizonyította, amikor 1617-ben azt jelentette, hogy Janus templomának kapui jó időre bezárultak és a béke éveit következnek Európában — az évtizedek óta folyó háborús előkészületek ellenére. A könyv szerkezete a szerző által döntőnek ítélt fordulópontok szerint tagolja az események folyamát: a donauwörthi incidensről a prágai eseményekig, Frigyes és Spanyolország konfliktusba való beavatkozásáig (1606—1619), majd Pomeránia svéd megtámadásáig (1630). Külön fejezet foglalkozik a Habsburg-párti sikerek korszakával, az abszolútikus hatalom gyakorlásából származó következményekkel, az abszolútizmus és katolicizmus kapcsolatával. A következő fejezetben a prágai békéig (1635) jut el, amely paradox módon csökkentette ugyan a Habsburgok ellenfeleinek számát, de ki is szolgáltatta őket a beavatkozó külföldi hatalmaknak. A kronológikus zárószövegben pedig a katolikus párt kimerülésének és a békekötésnek a folyamatát követhetjük figyelemmel.

A téma kifejtése során érvényesül Sigfrid H. Steinbergnek 1947-es, azóta sokszorosan gyümölcsözőnek bizonyult elméleti útmutatása és kérdésfeltevésének hatása. Ennek szellemében a szerző az angolszász kutatóktól nem idegen mértéktartással, minimálisra csökkentve a küzdelmekben részvevő nemzetek önszemponitú történetértékelésének örökségét, sokszemponitú — gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési (propaganda), katonai — elemzésekkel bontja ki sorra az európai hatalmi harc szövevényeit. Sikerült bebizonyítania, hogy a napjainkban is örvendetesen gyarapodó résztanulmányok mellett lehet egy kis terjedelmű szintézissel is újat mondani, új összefüggésekre rámutatni.

A könyv zárófejezete — egyúttal az egyetlen tematikus fejezet — a hadseregek szerepével foglalkozik. A középkori Európában a korábbi időkben a harmincéves háborúban tapasztalt erőkoncentrációhoz hasonlíthatót nem tapasztaltak, még 1647-ben is 210 000 ember állt fegyverben a szembenálló felek seregeiben. Hasznos ismereteket tudhatunk meg a seregek mindennapjairól, az egyenruháviselési szokások kialakulásáról, a háborús veszteségek méreteiről, a katonaság okozta pusztításokról, a katonai szolgálat céljairól, biztonságáról, a katonák hűségéről, fizettségükről, utánpótlásukról, vagy az ütközetek lefolyásáról. A hadseregek stratégiai értékeléséről az időrendi fejezetben kapunk képet, itt a modern taktikának a holland hadseregben való megjelenését mutatja be. Orániai Móric reformjai nem maradtak papíron, a kor nem egy hadseregében követőre találtak. Nassau János már 1616-ban hadi akadémiát állított fel a kálvinista seregek tisztjeinek új rendszerű kiképzésére, Svédországban a század elején János személyesen honosította meg a reformokat. Gusztáv Adolf breitenfeldi győzelme Tilly felett a holland reform egyik legnevezetesebb sikere. A pusztítások kétségkívül súlyosak voltak a Német-Római Birodalom te-